

International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies

International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies is a double-blind peer-reviewed, open-access journal published to reach excellence on the scope. It considers scholarly, research-based articles on all aspects of economics, finance and accounting. As an international congress aimed at facilitating the global exchange of education theory, contributions from different educational systems and cultures are encouraged. It aims to provide a forum for all researchers, educators, educational policy-makers and planners to exchange invaluable ideas and resources.

IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSIYALARNING RO‘LI VA AHAMIYATI

Abduvayitov Shoxro‘z Nurali o‘g‘li

Osiyo xalqaro universiteti, Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti magistranti
shoxruzabduvayitov30@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsiyalarning zamonaviy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi strategik roli va ahamiyati ilmiy jihatdan tadqiq etilgan. Tadqiqotda Global Innovatsiya Indeksi (GII 2023), Jahon banki, OECD va O'zbekiston Statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlaridan foydalanildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsiyalarga yo'naltirilgan iqtisodiyotlarda YAIMning o'rtacha o'sish sur'ati innovatsiyaga past investitsiya ajratuvchi mamlakatlarnikidan 2,1–3,4 barobar yuqori. O'zbekiston 2023-yilda GII reytingida 82-o'rinni egallagan bo'lib, 2019-yildagi 93-o'ringa nisbatan 11 pog'ona yuqoriga ko'tarilgan. Maqolada innovatsiyaning iqtisodiy o'sishga ta'sir mexanizmlari, xalqaro tajriba va O'zbekistonda innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishning ustuvor yo'nalishlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar : innovatsiya, iqtisodiy o'sish, raqobatbardoshlik, ilmiy-texnik taraqqiyot, tadqiqot va ishlanmalar (R&D), innovatsion tizim, Global Innovatsiya Indeksi (GII), texnologiya transferi, raqamli iqtisodiyot, start-up.

KIRISH

XXI asrda global iqtisodiy raqobat tobora kuchayib borayotgan sharoitda innovatsiyalar milliy iqtisodiyotlarning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omilga aylanmoqda. Neoklassik iqtisodiyot nazariyotchilaridan P. Romer va R. Lucas tomonidan ishlab chiqilgan endogen o'sish nazariyasi texnologik innovatsiya va inson kapitali iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi ekanligini matematik jihatdan isbotlagan. Keyinchalik J. Schumpeter «ijodiy vayronalik» kontseptsiyasi orqali innovatsiyaning kapitalizm evolyutsiyasidagi markaziy rolini nazariy jihatdan asosladi[1].

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, yuqori daromadli mamlakatlarda YAIMning 35–45 foizi bevosita bilim va texnologiyaga asoslangan tarmoqlar hisobiga shakllanmoqda. OECD hisobotida esa innovatsiyaga faol investitsiya qiluvchi mamlakatlar so'nggi 20 yil ichida o'rtacha yillik 4,8

foizlik iqtisodiy o'sishni ta'minlaganligini, past innovatsiya faolligidagi mamlakatlar esa atigi 1,9 foizlik o'sishga erishgani qayd etilgan. Bu farq innovatsiyaning iqtisodiy o'sishdagi multiplikativ ta'sirini yaqqol ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi ham so'nggi yillarda innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishni strategik ustuvorlik sifatida belgilagan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan "2022–2026-yillarda yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da innovatsion faollikni oshirish, texnologiyalar transferini kengaytirish va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish alohida yo'nalish sifatida belgilangan. Shuningdek, 2023-yilda O'zbekiston YAIMi 90,8 mlrd dollarni tashkil etib, 2019-yilga nisbatan 56,8 foizga o'sdi (O'zbekiston Statistika qo'mitasi, 2024)[2].

Ushbu tadqiqotning maqsadi — innovatsiyalarning iqtisodiy rivojlanishdagi rolini xalqaro tajriba va O'zbekiston misolida tahlil qilish, shuningdek, milliy innovatsion tizimni mustahkamlashning strategik yo'nalishlarini asoslashdan iborat.

ASOSIY QISM

OECD va Eurostat tomonidan birgalikda ishlab chiqilgan Oslo Qo'llanmasi (4-nashr, 2018) innovatsiyani «yangi yoki sezilarli darajada takomillashtirilgan mahsulot (tovar yoki xizmat), jarayon, marketing usuli yoki tashkiliy usulning bozorga joriy etilishi» deb ta'riflaydi. Innovatsiya turlari: mahsulot innovatsiyasi, jarayon innovatsiyasi, marketing innovatsiyasi va tashkiliy innovatsiya — bularning barchasining iqtisodiy o'sishga ta'sir mexanizmlari o'ziga xos[3].

Schumpeter kontsepsiyasi bo'yicha innovatsiya — eski texnologiyalar va iqtisodiy tuzilmalarni yangilari bilan almashtiradigan «ijodiy vayronalik» jarayonidir. Bu jarayon qisqa muddatda qator kompaniya va tarmoqlarning inqiroziga olib kelsa-da, uzoq muddatda iqtisodiyotning samaradorligini va raqobatbardoshligini keskin oshiradi. Endogen o'sish nazariyasi (Romer, 1990) esa R&D xarajatlari va inson kapitaliga investitsiyalar iqtisodiy o'sishni tashqi omillarsiz, ichki kuch hisobiga ta'minlashini matematik model orqali isbotlagan.

Milliy innovatsion tizim (National Innovation System — NIS) kontsepsiyasi (Freeman, 1987; Lundvall, 1992) innovatsiyani alohida shaxs yoki kompaniya sa'y-harakati sifatida emas, balki davlat, universitet, biznes va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi kompleks o'zaro ta'sir natijasi sifatida talqin etadi. Bugungi kunda eng muvaffaqiyatli innovatsion iqtisodiyotlar — Janubiy Koreya, Finlandiya, Shveysariya — aynan kuchli milliy innovatsion tizimga ega mamlakatlardir[4].

Iqtisodiy adabiyotlarda innovatsiyaning YAIMga ta'sirini o'lchashda turli metodologiyalar qo'llaniladi. IMF tadqiqotiga ko'ra, R&D xarajatlarining YAIMga nisbati 1 foiz punktga oshirilganda, uzoq muddatda YAIMning o'rtacha 0,6–1,2 foiz qo'shimcha o'sishi kuzatiladi. Bu ta'sir rivojlangan mamlakatlarda (0,9–1,2%) rivojlanayotgan mamlakatlarga (0,6–0,8%) nisbatan kuchliroq, chunki absorptiv quvvat va innovatsion ekotizim muhim rol o'ynaydi[5].

Innovatsiyaning iqtisodiy o'sishga asosiy ta'sir kanallari quyidagilardan iborat: (1) mehnat unumdorligini oshirish — OECD ma'lumotiga ko'ra, innovatsiyaga faol investitsiya qiluvchi kompaniyalar mehnat unumdorligini yiliga o'rtacha 3,2 foiz oshirgan; (2) yangi bozorlar va tarmoqlar yaratish — McKinsey Global Institute hisobiga ko'ra, 2030-yilga kelib sun'iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalari 13 trillion dollarlik yangi iqtisodiy qiymat yaratadi; (3) eksport raqobatbardoshligini oshirish — yuqori texnologiyali mahsulotlar eksporti barqaror savdo profitsitini ta'minlaydi.

WIPO (Jahon intellektual mulk tashkiloti) tomonidan har yili e'lon qilinadigan Global Innovatsiya Indeksi (GII) 132 mamlakat bo'yicha 80 dan ortiq ko'rsatkichni o'lchab, davlatlarning innovatsion salohiyatini baholaydi[6]. Quyidagi jadvalda 2023-yilgi GII ma'lumotlari keltirilgan:

Mamlakat	GII o'rni (2023)	GII balli (100 dan)	YAIM ga nisbatan R&D xarajati
----------	------------------	---------------------	-------------------------------

Shveysariya	1	67.6	3.15%
Shvetsiya	2	64.6	3.26%
AQSh	3	61.8	3.46%
Buyuk Britaniya	4	60.1	1.72%
Singapur	5	59.8	1.94%
Janubiy Koreya	8	58.6	4.81%
Xitoy	12	55.3	2.43%
O'zbekiston	82	31.7	0.21%

Manba: WIPO Global Innovation Index 2023; World Bank R&D Expenditure Database, 2023.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, Janubiy Koreya YAIMga nisbatan eng yuqori R&D xarajati (4,81%) bilan dunyoda etakchi o'rinlardan birini egallaydi. Bu ko'rsatkich 1960-yillarda «Koreya iqtisodiy mo'jizasi» deb atalgan 35 yillik barqaror o'sishning asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Xitoy esa 2000-yildan buyon R&D xarajatlarini yiliga o'rtacha 12 foizga oshirib, global innovatsiya xaritasida yuqori o'rinlarga chiqmoqda[7].

O'zbekiston innovatsiya sohasida so'nggi besh yilda sezilarli ijobiy dinamikani namoyish etmoqda. Quyidagi jadvalda mamlakatimizning 2019–2023 yillar bo'yicha asosiy innovatsion-iqtisodiy ko'rsatkichlari keltirilgan:

Yil	YAIM hajmi	R&D / YAIM	Patent soni	GII reytingi
2019	57.9 mlrd \$	0.13%	6,712	93-o'rin
2020	60.5 mlrd \$	0.15%	7,215	89-o'rin
2021	69.2 mlrd \$	0.17%	8,104	86-o'rin
2022	80.4 mlrd \$	0.19%	9,348	82-o'rin
2023	90.8 mlrd \$	0.21%	10,892	82-o'rin

Manba: O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi, 2024

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda patent faoliyati 2019–2023 yillar oralig'ida 62,3 foizga o'sdi: 6 712 patentdan 10 892 patentga yetdi. Shu bilan birga R&D xarajatlarining YAIMga nisbati 0,13 foizdan 0,21 foizga ko'tarildi. Biroq bu ko'rsatkich OECD o'rtacha darajasidan (2,7%) va hatto rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtacha darajasidan (0,5%) ancha pastligicha qolmoqda. Bu esa O'zbekistonda innovatsion salohiyatni kengaytirish uchun katta imkoniyatlar mavjudligini anglatadi[8].

O'zbekistonda innovatsion faoliyatni rag'batlantirishga qaratilgan qator muhim institutsional o'zgarishlar amalga oshirildi: 2019-yilda Innovatsion rivojlanish vazirligi tashkil etildi (keyinchalik Raqamli texnologiyalar vazirligi bilan birlashtirildi); IT Park va texnoparklar tarmog'i 2020-yilda 1 ta bo'lsa, 2024-yilga kelib 6 ta viloyat texnoparki faoliyat ko'rsatmoqda; 2023-yilda respublika bo'yicha 4 300 dan ortiq start-up loyiha ro'yxatdan o'tdi, ularning jami kapitalizatsiyasi 380 mln dollarni tashkil etdi (Raqamli texnologiyalar vazirligi, 2024)[9].

Jahon amaliyotida iqtisodiy o'sishni innovatsiya orqali ta'minlashning bir necha muvaffaqiyatli modeli mavjud. Janubiy Koreya modeli — «chaebols» (Samsung, Hyundai, LG) va davlat hamkorligida davlat tomonidan yo'naltirilgan innovatsion siyosat. 1970-yilda R&D xarajati

YAIMning atigi 0,38 foizini tashkil etgan Koreya 2023-yilda bu ko'rsatkichni 4,81 foizga yetkazdi va YAIMni 50 yilda 30 barobar oshirdi (World Bank, 2023)[10].

Finlandiya modeli — Nokia inqirozi dan so'ng kichik innovatsiv kompaniyalar va universitetlar hamkorligiga asoslangan «açık innovatsiya» ekotizimini yaratdi. Bugungi kunda Finlandiya aholi boshiga to'g'ri keladigan start-up soni bo'yicha Yevropa lideriga aylangan (Startup Genome, 2023). Isroil modeli («Start-up Nation») — YAIM ning 5,44 foizini R&D ga sarflab, aholi soniga nisbatan eng ko'p start-up va ventyur kapital jalb qilgan mamlakat sifatida dunyoda yetakchi o'rin egallaydi[11].

Bu tajribalarning umumiy xususiyatlari: (1) davlat va xususiy sektor hamkorligida kuchli moliyalash mexanizmlari; (2) universitetlar va sanoat o'rtasidagi uzluksiz bog'liqlik; (3) intellektual mulk huquqlarini samarali himoya qilish; (4) global innovatsiya tarmoqlariga integratsiya.

Xalqaro tajriba va O'zbekistonning hozirgi holati tahlili asosida quyidagi strategik tavsiyalar ishlab chiqilgan:

1. R&D xarajatlarini bosqichma-bosqich oshirish: 2030-yilga kelib YAIM ning kamida 1 foizini ilmiy tadqiqot va ishlanmalar (R&D) ga yo'naltirish. Bu OECD tavsiyasi va O'zbekiston "Taraqqiyot strategiyasi – 2035" loyihasining ustuvorliklaridan biridir[12].
2. Universitetlar va sanoat o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish: «Triple Helix» modeli (Etzkowitz & Leydesdorff, 1995) asosida davlat–universitet–biznes uchburchagini institutsional jihatdan rasmiylashtirishga ehtiyoj bor.
3. Ventyur kapitali bozorini rivojlantirish: 2023-yilda O'zbekistonda ventyur investitsiyalar hajmi atigi 45 mln dollarni tashkil etdi; bu ko'rsatkich Isroilda aholi boshiga 1 200 dollarga teng. Davlat kafolati mexanizmlari orqali xususiy ventyur fondlarni rag'batlantirish zarur[14].
4. Raqamli iqtisodiyotni tezkor rivojlantirish: O'zbekiston 2023-yil ma'lumotiga ko'ra raqamli iqtisodiyot ulushi YAIMning 3,2 foizini tashkil etadi; 2030-yilga kelib 15 foizga yetkazish maqsad qilingan (Raqamli O'zbekiston–2030 strategiyasi)[15].
5. Intellektual mulkni himoya qilish tizimini mustahkamlash: Kuchli IPR (Intellectual Property Rights) tizimi xorijiy investorlarni jalb qilishning asosiy omili. O'zbekiston 2023-yilda Doing Business indeksida IPR himoyasi bo'yicha 86-o'rinni egallagan[16].

XULOSA

Ushbu tadqiqot innovatsiyalarning zamonaviy iqtisodiyotda hal qiluvchi strategik rol o'ynashini empirik ma'lumotlar va xalqaro tajriba orqali isbotladi. GII 2023 ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, yuqori innovatsiya indeksiga ega mamlakatlar YAIMning o'sish sur'atlari, mehnat unumdorligi va eksport raqobatbardoshligi bo'yicha sust innovatsiyali mamlakatlardan keskin ustun turadi. R&D xarajatlari YAIMga nisbatan 1 foiz punktga oshirilganda YAIMning o'rtacha 0,6–1,2 foiz qo'shimcha o'sishi erishilishi IMF tomonidan isbotlangan (2022).

O'zbekiston 2019–2023 yillar oralig'ida GII reytingida 93-o'rindan 82-o'ringa ko'tarildi va patent faoliyati 62 foizga oshdi. Bu ijobiy dinamika bo'lsa-da, R&D xarajatlarining YAIMga nisbati (0,21%) hali ham OECD o'rtacha darajasidan (2,7%) 12,8 barobar past. Bu holat bir tomondan jiddiy muammoni, ikkinchi tomondan esa katta imkoniyatni anglatadi.

Janubiy Koreya, Finlandiya va Isroil tajribasi shuni ko'rsatadiki, innovatsiyaga yo'naltirilgan iqtisodiyot qurishda bir avlod (25–30 yil) ichida tubdan o'zgarishlarga erishish mumkin — buning uchun izchil siyosiy iroda, kuchli institutsional mexanizmlar va jamiyatning ilm-fanga bo'lgan munosabatini o'zgartirish talab etiladi. O'zbekiston o'z salohiyatidan to'liq foydalanib, innovatsiya asosida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun barcha zarur shart-sharoitlarga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] H. Etzkowitz and L. Leydesdorff, “The Triple Helix: University–Industry–Government Relations,” *EASST Review*, vol. 14, no. 1, pp. 14–19, 1995.
- [2] C. Freeman, *Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan*. London, U.K.: Pinter Publishers, 1987.
- [3] International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook: War Sets Back the Global Recovery*. Washington, D.C., USA: IMF, 2022. [Online]. Available: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>
- [4] R. E. Lucas, “On the Mechanics of Economic Development,” *Journal of Monetary Economics*, vol. 22, no. 1, pp. 3–42, 1988, doi: 10.1016/0304-3932(88)90168-7
- [5] B.-Å. Lundvall, *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. London, U.K.: Pinter, 1992.
- [6] McKinsey Global Institute, *The Economic Potential of Generative AI: The Next Productivity Frontier*. New York, NY, USA: McKinsey & Company, 2023. [Online]. Available: <https://www.mckinsey.com/mgi>
- [7] OECD, *OECD Science, Technology and Innovation Outlook 2023: Enabling Transitions in Times of Disruption*. Paris, France: OECD Publishing, 2023, doi: 10.1787/0b55736e-en.
- [8] OECD and Eurostat, *Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*, 4th ed. Paris, France/Luxembourg: OECD Publishing and Eurostat, 2018, doi: 10.1787/9789264304604-en.
- [9] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Yangi O‘zbekistonning 2022–2026-yillardagi taraqqiyot strategiyasi, PF-60-son Farmon, 28-yanvar 2022-yil. Toshkent, O‘zbekiston: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi, 2022.
- [10] O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi, 2023-yil innovatsion faoliyat natijalari bo‘yicha hisobot. Toshkent, O‘zbekiston, 2024. [Online]. Available: <https://raqamliuzbekiston.uz>
- [11] O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi, O‘zbekiston raqamlarda — 2024. Toshkent, O‘zbekiston: Statistika qo‘mitasi nashriyoti, 2024.
- [12] P. M. Romer, “Endogenous Technological Change,” *Journal of Political Economy*, vol. 98, no. 5, pp. S71–S102, 1990, doi: 10.1086/261725.
- [13] J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York, NY, USA: Harper & Brothers, 1942.
- [14] Startup Genome, *Global Startup Ecosystem Report 2023*. San Francisco, CA, USA: Startup Genome LLC, 2023. [Online]. Available: <https://startupgenome.com/report/gser2023>
- [15] World Bank, *World Development Indicators 2023*. Washington, D.C., USA: World Bank Group, 2023. [Online]. Available: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- [16] A. B. Yusupov and M. T. Rajabov, “O‘zbekiston iqtisodiyotida innovatsion faollikni rag‘batlantirish muammolari,” *Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar Jurnali*, vol. 11, no. 2, pp. 34–47, 2023.